

Jan Morávek

Studoval sociologii na UK v Praze. V roce 2007 obhájil disertační práci s názvem „Definování problému v drogové politice: konstrukce nezákonných drog a jejich uživatelů ve vědění expertů“. Zajímá se o definování problému v drogových politikách, kvalitativní adiktologický výzkum a neformální sociální kontrolu užívání drog.

abstrakt

Citace:

Morávek, J. (2007). Kontrolované užívání drog: co nám přináší výzkum uživatelů, kteří s drogami umějí zacházet. *Adiktologie* (7)4, 445-455.

Kontrolované užívání drog: co nám přináší výzkum uživatelů, kteří s drogami umějí zacházet.

autoři

Morávek J.

Autor v současné době nepřísluší k žádnému akademickému pracovišti.

Vedle závislých uživatelů drog vykazujících potřebu léčby existuje i populace pravidelných uživatelů, kterým se daří nepropadat závislosti a předcházet nepříznivým důsledkům užívání (kontrolující se uživatelé). Článek podává přehled o významných empirických studiích kontrolovaného užívání drog. Třicetiletá výzkumná tradice nám skýtá rozvinutou teorii kontrolovaného užívání heroínu a kokainu a některé poznatky ohledně konopí. Míra kontroly uživatele nad vzorci a nepříznivými následky užívání drog závisí na faktorech drogy (drug, farmakologický účinek), osobnosti a postoju uživatele (set), prostředí (setting, neformální sankce a rituály), životní struktury a dostupnosti drog. Poznatky o kontrolovaném užívání jsou využitelné ve vzdělávání zaměřeném na snižování škod. Přes dosažené výsledky zůstává tato teorie poměrně málo studovanou a málo využívanou oblastí současné adiktologie.

Kontrolované užívání drog – neformální kontrola – sekundární prevence – heroin – kokain – konopné drogy

Došlo do redakce: 15. listopadu 2007

Grantová podpora: Výzkum pro tento článek byl v akademickém roce 2006/2007 podpořen grantem Fulbrightovy komise v České republice a doktorandským stipendiem Fakulty sociálních věd UK v Praze.

1. Úvod

Není velkým tajemstvím, že se behaviorální adiktologický výzkum opírá z velké části o kaptivní populace v prostředí léčebných zařízení a mnohem méně o populace uživatelů drog v běžném životě (např. Redman a kol., 1990). Ovšem, jak říká anekdota, šikovný zloděj se nenechá chytit a do rukou spravedlnosti většinou padnou jen ti méně opatrní (Downes a Rock, 2007). Podobně můžeme předpokládat, že potřeba léčby drogové závislosti vzniká častěji u těch méně obezřetných uživatelů a že vedle ní existuje určitá subpopulace pravidelných uživatelů, kteří s drogou zacházejí zodpovědně, s ohledem na předcházení nepříznivým následkům. Na tuto skupinu „obezřetných“ se zaměřuje výzkum kontrolovaného užívání drog. Cílem mého článku je podat přehled o významných studiích kontrolovaného užívání drog v posledních třiceti letech a navrhnout způsoby využití poznatků tohoto výzkumného směru.

2. Výzkum kontrolovaného užívání drog

Počáteční vhled do norem subkultury uživatelů marihuany poskytl Howard S. Becker v klasickém sociologickém díle *Outsiders* (1963). Tento autor později přišel s převratnou hypotézou, že klíčovou funkcí drogových subkultur je vzdělávání uživatelů drog o nebezpečných účincích drog (Becker, 1967). Na počátku 70. let začal být prováděn vědecký výzkum, který si již kladl kontrolované užívání drog jako své hlavní zaměření. Norman Zinberg a jeho kolegové provedli v období let 1973 až 1981 sérii studií kontrolujících se uživatelů heroinu, marihuany a psychedelik. Zajímavé je, že tyto studie byly prostřednictvím NIDA1 částečně financovány z rozpočtových prostředků americké federální vlády (Zinberg a Harding, 1982: 14). Publikaci svých výsledků zahájila tato skupina článkem

¹National Institute on Drug Abuse – agentura amerického ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí koordinující výzkum užívání drog.

o sociálních sankcích a rituálech (Zinberg, Jacobson a Harding, 1975). Pokračovala studii občasného užívání heroinu (tzv. chipping) (Zinberg a Jacobson, 1976) a studií mechanismů sociální regulace (Zinberg, Harding a Winkeller, 1977; Harding a Zinberg, 1977).

Mezitím uveřejnil Powell (1973) pilotní studii příležitostných uživatelů heroinu a Zinberg (1972) napsal o fenoménu rehabilitace závislých na heroinu z řad amerických vojáků ve Vietnamu. Průkopnická studie navrátilců z Vietnamu, kterou vydali Lee Robins et al. (1977), ukázala, že ačkoli během aktivní služby byla na heroinu závislá nemalá část (nejméně 15 %) příslušníků armády, převážná většina z nich při návratu domů přerušila své užívání bez profesionální léčebné intervence. Recidivu vykazalo v následné studii po třech letech pouze 12 % původně závislých uživatelů.

Přibližně ve stejné době sestavili Norman Zinberg a Wayne Harding (1979) zvláštní číslo časopisu *Journal of Drug Issues* na téma „kontrola nad užíváním omamných látek“. Do čísla, které později vyšlo v knižním formátu (Zinberg a Harding, 1982), přispělo více než dvacet autorů. Mezi příspěvky byly ty, které pojednávaly teoretické otázky, ale i řada empirických studií kontrolovaného užívání, spontánního uzdravení a dalších témat. Například Apsler (1979) přišel s typologií stylů kontroly užívání a Waldorf a Biernacki (1979) sestavili přehled literatury o spontánním uzdravení ze závislosti na heroinu.

Blackwell (1983) studoval charakteristiky uživatelů opiátů, kterým se podařilo vyhnout se chronické závislosti. Tento autor přišel se třemi ideálními typy kontrolujících se uživatelů: „tuláci“, „regulátoři“ a „překonávači“. Tuláky (drifters) popsal jako příležitostné uživatele, na které farmakologické účinky opiátů udělaly poměrně malý dojem a pro něž byly jiné aspekty života důležitější než užívání drog. Regulátoři (controllers) byli značně

přitahování účinky drog, ale reagovali tak, že si ustanovili přísná pravidla užívání a intenzivně reflektovali dopady svého užívání na své životy. Překonávače (overcomers) popsal autor jako uživatele, kteří umožnili rozvoj závislosti, ale později tyto své „epizody závislosti“ ukončili, aniž by propadli závislosti chronické.

Vyčerpávající zpráva o studiích Zinberga a jeho kolegů se objevila v další klasice, *Drug, Set and Setting* (Zinberg, 1984). Ačkoli tato kniha věnovala určitou pozornost uživatelům marihuany, leží těžiště jejího argumentu v existenci skryté populace uživatelů heroinu, kteří si udržovali stabilní, kontrolovaný vzorec užívání, aniž by se u nich rozvinula závislost. Tato část studie byla také nejčastěji rozvíjena v následném výzkumu. Zinberg rovněž vyvinul vlivnou teorii kontrolovaného užívání, která spočívá na pojmech rituálu a neformálních norem a sankcí² ve skupinách či subkulturách uživatelů drog. Kontrola užívání omamných látek podle něj závisí konkrétně na třech proměnných: 1) droga – její farmakologické vlastnosti, 2) set – postoj a osobnost uživatele a 3) setting – sociální prostředí, ve kterém dochází k užití drogy (Zinberg, 1987: 250). Zinbergova teorie je inovativní v tom, že připisuje zvláštní úlohu prostředí (setting) jako nezávislé proměnné ovlivňující důsledky užívání drog. Tím autor přesunul důraz z „faktorů rozkoše“ na regulaci chování uživatelů drog prostřednictvím existujících sociálních kontrol (tamtéž: 251–252). Zinberg rozlišoval dva druhy těchto omezení: sociální rituály (předepsané vzorce chování obklopující užívání drog) a sociální sankce (pravidla chování určující, zda a jakým způsobem má být určitá droga užitá). Sociální rituály a sociální sankce tvoří dohromady Zinbergův pojem sociální

²Zinberg rozlišoval dva druhy norem a sankcí regulujících užívání drog – formální (zakotvené v zákonech a politikách) a neformální (vyvinuté ve vrstevnické skupině uživatelů).

kontroly nad užíváním drog (tamtéž: 258). O konopných drogách říkali ti uživatelé, kteří výzkumníkům poskytli rozhovor, že je „snadné je kontrolovat a obtížné, byť nikoli nemožné, zneužívat“ (Zinberg, 1984: 137). Autoři zjistili, že marihuana v důsledku svého značného rozšíření „ztratila značnou část své deviantní povahy“ a „sociální sankce pro kontrolované užívání,“ šířené primárně prostřednictvím vrstevnických sítí, „byly posíleny a staly se dostupnými v podstatné části subkultury uživatelů této drogy“ (tamtéž: 136). Na užívání konopí se vztahovaly platné „účinné sociální sankce“, které například určovaly, že tato droga má být užívána jen společensky, že uživatelé nemají být pod jejím vlivem ve škole ani na pracovišti nebo že se mají vyhýbat jejímu užití v určitých nepříznivých duševních stavech. Mnozí uživatelé také udržovali rituály užívání, tj. volili pro ně určité zvláštní místo, zvláštní čas nebo zvláštní aktivitu, v jejichž rámci docházelo k intoxikaci (tamtéž: 137–143).

Siegel (1984) prokázal, že mnozí uživatelé kokainu byli schopni udržovat mírný vzorec užívání bez jeho eskalace směrem k závislosti a že mnozí další byli po epizodách nutkavého užívání schopni s kokainem skončit. Ve své studii devadesáti devíti společensko-rekreačních konzumentů kokainu zjistil, že polovina vzorku po devíti letech stále užívala kokain společensko-rekreačním způsobem. Dalších 32 % vzorku označil za příležitostné-situační uživatele, kteří drogu konzumovali ke zlepšení své výkonnosti v zaměstnání nebo k překonání únavy. Osm procent vzorku tvořili těžcí uživatelé a dalších deset procent označil autor za „nutkavé“ uživatele volné báze kokainu/cracku. Podobně Kaplan a kol. (1992) vyvinuli tři ideální typy uživatelů kokainu: „příležitostný“, „nutkavý“ a „kontrolující se“ uživatel. Cohen (1989) podal zprávu o zkušených uživatelích kokainu v Nizozemsku, kteří byli schopni udržet svou spotřebu pod kontrolou tím, že se omezili jen na určitý způsob aplikace (šňupání, tj. nikoli injekční užívání ani volná báze),

stanovili si osobní limity konzumovaného množství a ohraničili své užívání do určitých společenských okolností a emočních stavů.

Cracková epidemie v USA konce 80. let přinesla významnou studii pravidelných uživatelů a exuserů kokainu (Waldorf, Reinerman a Murphy, 1991). Tato studie, nazvaná Cocaine Changes, opět ukázala, že významná skupina uživatelů kokainu, a to nejen šňupajících, ale i kuřáků cracku a volné báze, neupadla do vzorce nutkavého užívání. Naopak nedopustila rozrušení svých konvenčních životů, neboť si uměla vyvinout vzorce kontrolovaného užívání. Další skupina uživatelů prodělávala epizody nutkavého užívání, tzv. „tahů“ či „jízď“ (binges), přerušované dlouhými epizodami abstinence – vzorec, který později Reinerman a kol. (1997: 95) přirovnali k alkoholismu typu gama. Autoři studie dále vyvinuli ideální typ osoby kontrolujícího se uživatele, postavený na třech společných charakteristikách: 1) osoba neužívala kokain ke zvládnutí dříve existujících psychologických problémů, 2) osoba zaujímala mnoho rolí, které jí propůjčovaly pozitivní identitu a zakotvení v běžném životě, a 3) osoba se byla schopna držet pravidel, zvyků a rituálů omezujících její spotřebu kokainu (Waldorf, Reinerman a Murphy, 1991: 267). Pointa Cocaine Changes tak zní, že uživatelé si mohli udržet kontrolu díky své zakotvenosti v sociálním prostředí – řečeno slovy autorů, díky svému „vkladu do běžného života“.

Grund (1993) přišel s kritikou Zinbergova (1987) modelu kontrolovaného užívání. Podle této kritiky nebylo Zinbergovo jednostranné zaměření na normy a rituály v drogové subkultuře schopno vysvětlit rozdíly v tom, jak dobře, či špatně tyto normy skutečně fungují v praxi. Na základě vlastního výzkumu uživatelů heroinu a kokainu v Nizozemsku navrhl Grund (1993) třífaktorový model. Kontrola nad užíváním drog podle něj závisí na 1) životní struktuře, 2) rituálech a pravidlech

a 3) dostupnosti drog. Životní struktura zahrnuje pravidelné aktivity, styky, závazky, povinnosti a ambice, jež se mohou a nemusejí vztahovat k droze, a dále v širším měřítku socioekonomické, osobnostní a kulturní faktory. Rituály a pravidla odpovídají zhruba zinbergovskému modelu neformálních sankcí. Kontrola je konečně přímo úměrná dostupnosti drog, neboť při jejich stabilní nabídce mají uživatelé větší prostor k plánování epizod užívání, zatímco při častých výpadcích nabídky podléhají chaotickému vzorci „beru, dokud je“. Všechny složky třífaktorového modelu jsou ovlivňovány vnějšími determinantami, které se nacházejí v drogové subkultuře, drogové politice a na drogovém trhu. Na práci Grunda navázal Decorte (2000) v další studii kontrolovaného užívání kokainu a spontánního uzdravení v Belgii.

Cohen a Kaal (2001) prohloubili studium mechanismů neformální regulace mezi uživateli konopných drog. Vedle zinbergovských rituálů, určujících, ve kterých situacích, v jaké společnosti a v jakém emočním rozpoložení je vhodné nebo naopak nevhodné užít konopí, se zabývali přesvědčováním a odrazováním jiných uživatelů nebo osobními limity peněžních výdajů na tuto drogu.

Konečně Warburton, Turnbull a Hough (2005) přišli s tvrzením, že tělesná závislost na droze nemusí sama o sobě vést k problematickému ani nekontrolovanému užívání. Zavedli proto ideální typ „kontrolujícího se závislého uživatele“, zahrnující „závislé uživatele (tj. ty, kteří by při vysazení drogy trpěli odvykacími příznaky), kteří své užívání vnímají jako kontrolované a do značné míry neproblémové (Warburton, Turnbull a Hough, 2005: 5). Mezi svými respondenty odhalili autoři čtyři vzorce užívání heroinu: 1) stabilní středně- až dlouhodobé nezávislé užívání, které nikdy nevedlo k epizodě závislosti, 2) středně- až dlouhodobé nezávislé užívání následující po epizodě závislosti, 3) sta-

bilní středně- až dlouhodobé kontrolované závislé užívání a 4) přechodné (po nedávné epizodě závislého nebo problematického užívání) nebo nové užívání. Autoři zjistili, že uživatelé při kontrole své konzumace a předcházení problémům uplatňovali různá „pravidla užívání“ (např. neaplikovat heroin injekčně, nekupovat heroin, pokud si jej nemohou dovolit, neužívat heroin více než dva nebo tři dny po sobě, užívat heroin ve správném duševním rozpoložení, tj. neužívat jej k úniku, a skrývat jeho užívání před sociálním okolím). Nezávislí a kontrolující se závislí uživatelé interpretovali pojem kontrolovaného užívání rozdílně, přičemž kontrolující se závislí uživatelé kladli větší důraz na to, aby jim konzumace nezasahovala do běžných každodenních činností (tamtéž: 54–55).

Tento stručný přehled literatury můžeme shrnout tak, že máme k dispozici poměrně dobře rozvinutou teorii kontrolovaného užívání heroínu a kokainu. Naopak překvapením je, že měkké droze marihuany se z výše uvedených autorů věnují pouze Zinberg (1984) a Cohen a Kaal (2001). Lze říci, že výzkum kontrolovaného užívání drog nám umožňuje oddělit u závislosti složku farmakologického účinku drogy od složky behaviorální reakce uživatele. První složka se nepromítá automaticky do složky druhé a u žádné drogy nemohou její farmakologické vlastnosti vysvětlit, co s danou drogou lidé činí (Goode, 1984: 22). Rozsah drogových problémů a kontroly uživatele nad nimi je určen nejen farmakologickým účinkem drogy (drug) a osobností a postoji uživatele (set), ale také způsoby, jak jsou drogy užívány – kdy, s kým, za jakých okolností a v jakém množství (setting). Dále míra kontroly závisí i na zakotvenosti v běžném životě či pevnosti životní struktury a konečně na míře dostupnosti drog.

3. Využití výzkumu kontrolovaného užívání drog

Jakou má výzkum kontrolovaného užívání drog odezvu v současné adiktologické literatu-

ře? Podíváme-li se například na konopí, zdá se na první pohled, že s příslušnými pojmy operuje poměrně silný proud výzkumu. Rešerše vědeckých článků obsahujících výrazy jako „kontrolované užívání“, „neformální kontrola“ apod. v souvislosti s konopím³ totiž přináší poměrně vysoké počty článků (228 článků uveřejněných v roce 2006, 251 v roce 2005, 217 v roce 2004, 262 v roce 2003 a 157 v roce 2002, celkem tedy přes 1100 článků v posledních pěti letech). Tyto články však bohužel nepojednávají toto chování teoreticky – nenalezl jsem mezi nimi žádné, které by odkazovaly na specifickou teorii kontrolovaného užívání konopí.

Zvláštní expertní zpráva o konopných drogách, zadaná společně vládami Belgie, Francie, Německa, Nizozemska a Švýcarska, uvádí, že „většina uživatelů konopí udržuje svoji spotřebu drogy pod kontrolou“ (Spruit, 2001: 7). Národní zpráva Francie pro síť REITOX tvrdí, že „ve způsobech užívání konopí existuje značná rozmanitost, od prostého experimentu, který se nikdy nebude neopakovat, až po denní a výrazné užívání, ale zdá se, že většina těchto způsobů spadá do oblasti kontrolovaných praktik“ (EMCDDA, 2003a: 16) a portugalská zpráva nás informuje, že „konopí představuje látku, u níž je bez větších problémů možné vyvinout vyvážený management, jakmile uživatel pozná hranice užívání“ (EMCDDA, 2003b: 69). Žádná z těchto zpráv ale nevysvětluje, co kontrola či management užívání konopí znamenají ani jakým způsobem jsou udržovány. A tak si například Lozano, Stephens a Rofman (2006) stěžují na „absenci literatury definující mírné užívání marihuany“. Můžeme proto říci, že teorie kontrolovaného užívání drog představuje poměrně málo studovanou a málo

³K reprezentaci výzkumu kontrolovaného užívání konopí mi v rešerši posloužily anglické výrazy „self-regulation“, „informal control“, „controlled use“, „responsible use“, „use management“, „moderate use“, „casual use“ a „socially integrated use“ ve spojení s pojmy „marijuana“ nebo „cannabis“.

využívanou oblast současné adiktologie. Praktickou využitelnost výzkumu kontrolovaného užívání drog spatřuji především ve vzdělávání uživatelů drog. Sekundární drogová prevence vychází z cílů snižování škod a abstinence. U prvního z cílů – snižování škod – vycházíme z předpokladů, že 1) vzděláváním je možné rozvíjet zodpovědné rozhodování ohledně užívání drog a 2) zodpovědná rozhodnutí jednotlivce ohledně jeho užívání drog by měla vést k méně nepříznivým důsledkům (Swisher, 1979: 427). Pokusy o toto vzdělávání ke snižování škod často nabývají podoby svépomocných informačních příruček pro uživatele drog (např. Engs, 1979; Peele a Brodsky, 1991; Denning, Little a Glickman, 2004) nebo kodexů chování zodpovědného uživatele (např. NORML, 2007). Jejich společným jmenovatelem je předpoklad, že drogy lze užívat zodpovědným a kontrolovaným způsobem a tyto zodpovědné způsoby užívání drog mohou rozkvétat díky vzdělávání.

Vzdělávání ke snižování škod zapadá do širšího paradigmatu drogové politiky tzv. „minimalizace škod“. Toto paradigma klade důraz na snižování zdravotních a sociálních nákladů spojených s užíváním drog a jiným zdravotně škodlivým chováním prostřednictvím snižování rizik jeho nepříznivých následků spíše než odstraňování tohoto chování jako takového (abstinence). Uživatelé drog považuje za strůjce svých osudů schopné rozhodovat se o svých životech samostatně v souladu s jejich osobními cíli (Caulkins a Reuter, 1997; Erickson a kol., 1997). Uživatelé přijímají rizika užívání drog jako součást života a učí se s nimi realisticky vypořádat (Szasz, 1997: 107). Jejich kompetence jsou posilovány prostřednictvím učení se „managementu užívání drog“ (Denning, Little a Glickman, 2004: 37).

4. Závěr

K lepšímu pochopení otázky, jak se ustavují a udržují vzorce zodpovědného, neproblematického užívání, je bezpochyby zapotřebí dal-

ší výzkum v této oblasti (Hammersley a Reid, 2002). Je čas, aby výzkum kontrolovaného užívání drog dohnal zpoždění za výzkumem kaptivních a klinických populací uživatelů. Nezbytným se jeví vyvinutí empiricky založeného pojmosloví pro oblast neproblematického užívání drog. Harding (1998: 229) navrhuje vyvinout mj. kritéria a screenin-
gové metody umožňující rozlišovat mezi různými vzorci užívání, včetně kontrolovaného a nutkavého, a dále zkoumat faktory ovlivňující přechody mezi různými vzorci užívání. Konečně se na úrovni veřejné politiky zdá být žádoucí zavést nové indikátory problémů spojených s užíváním drog, a nejen závislosti nebo zneužívání (Earleywine, 2002: 46), jakož i indikátory informovanosti a kompetence uživatelů a rozsahu kontrolovaného užívání drog v populaci (Jessor, 1979).

V debatách o drogové politice občas padá argument, že naše společnost na rozdíl od nelegálních drog umí s těmi legálními zacházet. Během tisícileté zkušenosti s alkoholem se rozvinula určitá pravidla a zvyklosti, které odlišují pití společensky přijatelné (a zároveň méně nebezpečné) od pití společensky odsuzovaného (více nebezpečného). Naproti tomu s různými nelegálními drogami existuje zkušenost jen nedávná (heroin, pervitin), popřípadě dlouhá, ale historicky a sociálně nespojitá (konopí, halucinogeny), která není tak jako u alkoholu předávána z generace na generaci. Chtěl bych toto členění na drogy, „které dobře známe“, a na ty, „s nimiž neumíme zacházet“, zproblematizovat. Výzkum kontrolovaného užívání drog nám totiž podhaluje právě normy a vzorce chování regulující užívání drog s ohledem na snižování jeho negativních důsledků. Rozdílem u nelegálních drog není, že by normy a vzorce kontrolovaného užívání neexistovaly. Jsou však sdíleny jen v určitých skupinách či subkulturách uživatelů drog, a nikoli v celé společnosti. Zodpovědný přístup ke snižování škod by se měl o tyto poznatky uživatelů drog zajímat a využívat je při osvětě o kontrolova-

ném užívání mezi pravidelnými uživateli drog.

Poděkování

Za inspiraci vděčím diskusím s prof. H. G. Levinem ze City University of New York (CUNY). Cenné připomínky mi poskytli prof. B. K. Rothman a kolegové doktorandi na CUNY Graduate Center. Konečně za vstřícnost a osobní přístup patří moje poděkování Edu Kirtzovi z knihovny Drug Policy Alliance v New Yorku.

Kontaktní adresa:

Jan Morávek

E-mail: jan.moravek@gmail.com

Telefon: 604252309

Literatura

- 1 Apsler, R. (1979). Measuring how People Control the Amounts of Substances they Use. *Journal of Drug Issues*, 9 (2), 145-159.
- 2 Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- 3 Becker, H. S. (1967). History, Culture, and Subjective Experience: An Exploration of the Social Bases of Drug-Induced Experiences. *Journal of Health and Social Behavior*, 8, 163-176.
- 4 Blackwell, J. S. (1983). Drifting, Controlling and Overcoming: Opiate Users who Avoid Becoming Chronically Dependent. *Journal of Drug Issues*, (13) 2, 219-35.
- 5 Caulkins, J. P., & Reuter, P. (1997). Setting Goals for Drug Policy: Harm Reduction or Use Reduction? *Addiction*, 92, 1143-1150.
- 6 Cohen, P. (1989). *Cocaine Use in Amsterdam in Non-deviant Subcultures*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- 7 Cohen, P., & Sas, A. (1993). *Ten Years of Cocaine. A Follow-up Study of 64 Cocaine Users in Amsterdam*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- 8 Cohen, P., & Sas, A. (1995). *Cocaine Use in Amsterdam II. Initiation and Patterns of Use after 1986*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- 9 Decorte, T. (2000). *The Taming of Cocaine: Cocaine Use in European and American Cities*. Brussels: VUB University Press.
- 10 Denning, P., Little, J., & Glickman, A. (2004). *Over the Influence: The Harm Reduction Guide for Managing Drugs and Alcohol*. New York: The Guilford Press.
- 11 Downes, D. & Rock, P. (2007). *Understanding Deviance: a Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*. Oxford: Oxford University Press.
- 12 Duncan, D. F. (1992). Drug Abuse Prevention in Post-Legalization America: What Could It Be Like? *The Journal of Primary Prevention*, 12 (4), 317-322.
- 13 Earleywine, M. (2002). *Understanding Marijuana: A New Look at the Scientific Evidence*. Oxford: Oxford University Press.
- 14 EMCDDA (2003a). Report to the EMCDDA by the Reitox National Focal Point in France 2003 [Electronic version]. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Retrieved April 16, 2007, from <http://www.emcdda.europa.eu/?nNodeID=435>.
- 15 EMCDDA (2003b). Report to the EMCDDA by the Reitox National Focal Point in Portugal 2003 [Electronic version]. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Retrieved April 16, 2007, from <http://www.emcdda.europa.eu/?nNodeID=435>.
- 16 Engs, R. C. (1979). *Responsible Drug and Alcohol Use*. New York: Macmillan
- 17 Erickson, P. G., Riley, D. M., Cheung, Y. W., & O'Hare, P. A. (eds.) (1997). *Harm Reduction: A New Direction for Drug Policies and Programs*. Toronto: University of Toronto Press.
- 18 Goode, E. (1984). *Drugs in American Society* (2nd ed.), New York: Alfred A. Knopf.
- 19 Grund, J. P. (1993). *Drug Use as a Social Ritual: Functionality, Symbolism and Determinants of Self- Regulation*. Rotterdam: Instituut voor Verslavingsonderzoek.
- 20 Hammersley, R. & Reid, M. (2002). Why the Pervasive Addiction Myth Is Still Believed. *Addiction Research & Theory*, 10 (1), 7-30.
- 21 Harding, W. M. (1998). Informal Social Controls and the Liberalization of Drug Laws and Policies. In R. Coomber (ed.), *The Control of Drugs and Drug Users: Reason or Reaction?* (pp. 213-231). Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- 22 Harding, W. M., & Zinberg, N. E. (1977). The Effectiveness of the Subculture in Developing Rituals and Social Sanctions for Controlled Drug Use. In B. M. du Toit (ed.), *Drugs, Rituals and Altered States of Consciousness* (pp. 111-133). Rotterdam, Netherlands: A. A. Balkema.
- 23 Kaplan, C. D, Bieleman, B., & TenHouten, W. D. (1992). Are there 'Casual Users' of Cocaine? In *Ciba Foundation Symposium* (ed.), *Cocaine: Scientific and Social Dimensions* (Ciba Foundation Symposium 166) (pp. 57-73). Chichester: John Wiley & Sons.

- 24 Lozano, B. E., Stephens, R. S., & Roffman, R. A. (2006). Abstinence and Moderate Use Goals in the Treatment of Marijuana Dependence. *Addiction*, 101 (11), 1589–1597.
- 25 NORML (2007). Principles of Responsible Cannabis Use. Washington, DC: National Organization for the Reform of Marijuana Laws. Retrieved March 20, 2007, from http://www.norml.org/index.cfm?Group_ID=3417.
- 26 Peele, S., & Brodsky, A. (1991). *The Truth about Addiction and Recovery*. New York: Fireside.
- 27 Powell, D. H. (1973). Pilot-study of Occasional Heroin Users. *Archives of General Psychiatry*, 28 (4), 586–594.
- 28 Redman, S., Webb, G. R., Oak, S., & Sanson-Fisher, R. W. (1990). Drug research: a comparison of ongoing research and perceived research priorities". *British Journal of Addiction*, 85 (7), 943–952.
- 29 Reinerman, C., Waldorf, D., Murphy, S. B., & Levine, H. G. (1997). The Contingent Call of the Pipe: Bingeing and Addiction among Heavy Cocaine Smokers. In C. Reinerman, H. G. Levine (eds.), *Crack in America: Demon Drugs and Social Justice* (pp. 77–97). Berkeley, CA: University of California Press.
- 30 Robins, L. N., Helzer, J. E., Hesselbrock, M., & Wish, E. (1977). Vietnam Veterans Three Years after Vietnam: How our Study Changed our View of Heroin. In *Problems of Drug Dependence: Proceedings of the 39th Annual Scientific Meeting* (pp. 24–40). Boston, MA: Committee on Problems of Drug Dependence.
- 31 Siegel, R. K. (1984). Changing Patterns of Cocaine Use: Longitudinal Observations, Consequences, and Treatment. In J. Grabowski (ed.), *Cocaine: Pharmacology, Effects and Treatment of Abuse*. NIDA Research Monograph Series 50 (pp. 92–110). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- 32 Spruit, I. P. (2002). Executive summary. In I. P. Spruit (ed.), *Cannabis 2002 Report: A Joint International Effort at the Initiative of the Ministers of Public Health of Belgium, France, Germany, The Netherlands, Switzerland* (pp. 5–10). Brussels, Belgium: Ministry of Public Health.
- 33 Swisher, J. D. (1979). Prevention Issues. In B. Brown, R. L. Dupont, A. G. Goldstein, J. O'Donnell (eds.), *Handbook on Drug Abuse* (pp. 423–435). Washington, DC: National Institute on Drug Abuse.
- 34 Szasz, T. (1997). *Drogy: Historie jedné hysterie*. Olomouc: Votobia.
- 35 Waldorf, D., Reinerman, C., & Murphy, S. (1991). *Cocaine Changes. The Experience of Using and Quitting*. Philadelphia: Temple University Press.
- 36 Waldorf, D., Biernacki, P. (1979). Natural Recovery from Heroin Addiction: A Review of the Incidence Literature. *Journal of Drug Issues*, 9 (2), 281–289.
- 37 Warburton, H., Turnbull, P. J., & Hough, M. (2005). Occasional and Controlled Heroin Use: Not a Problem? [Electronic version]. York, UK: Joseph Rowntree Foundation. Retrieved April 6, 2007, from <http://www.jrf.org.uk/bookshop/eBooks/1859354254.pdf>.
- 38 Zinberg, N. E. (1972). Heroin Use in Vietnam and the United States: A Contrast and a Critique. *Archives of General Psychiatry* 26: 486-0488.
- 39 Zinberg, N. E. (1984). *Drug, Set and Setting: The Basis for Controlled Intoxicant Use*. New Haven, CT: Yale University Press.
- 40 Zinberg, N. E. (1987). The Use and Misuse of Intoxicants: Factors in the Development of Controlled Use. In R. Hamowy (ed.), *Dealing with Drugs: Consequences of Government Control* (pp. 247–279). San Francisco, CA: Pacific Research Institute for Public Policy.
- 41 Zinberg, N. E., & Jacobson, R. C (1976). The Natural History of Chipping. *American Journal of Psychiatry*, 113, 37–40.
- 42 Zinberg, N. E., Jacobson, R. C., & Harding, W. M. (1975). Social Sanctions and Rituals as a Basis of Drug Abuse Prevention. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 2, 165–182.
- 43 Zinberg, N. E., Harding, W. M., & Winkler, M. (1977). A Study of Social Regulatory Mechanisms in Controlled Illicit Drug Users. *Journal of Drug Issues*, 7, 117–133.

Literatura

- 44 Zinberg, N. E., & Harding, W. M. (1982). Control over Intoxicant Use: Pharmacological, Psychological and Social Considerations. New York: Human Sciences Press.
- 45 Zinberg, N. E., & Harding, W. M. (eds.) (1979). Control over Intoxicant Use. *Journal of Drug Issues Monograph*, 9: 2.